

Luumurdude lahastamise eestikeelsete terminite arengust

ARNE-LEMBIT KÖÖP

Luumurd on vigastus, mis peaaegu alati teeb inimesele valu. Luumurrust tekitatud valu on võimalik vähendada, kui oskusliku esmaabi korras vigastatud jäse immobiliseeritakse ehk lahastatakse. Lahastamine on iidne tegevus, mida on tuntud juba tuhandeid aastaid. Lahastamiseks kasutatavate vahendite ja sellega seotud eestikeelse terminoloogia arengut saab jälgida esimestest eestikeelsetest luumurdude raviga seotud trükistest alates 1771. aastast kuni 1940. aastani, kui kujunes välja praegu kasutatav terminoloogia.

Luumurru lahastamiseks soovitatud käepäraseid vahendeid on palju: õhukesed lauad, peerud, muud majapidamises leiduvad vahendid, vihmavarjud, jalutuskepid ja ka selleks otstarbeks toodetud vahendid. Neid on nimetatud *ladased*, *lahased*, *siinid* ja veel teisiti. Nende vahendite kasutamist luumurru immobiliseerimiseks on nimetatud: *ladasse panek*, *lahasse panek*, *latti panek*, *lahastamine*. Lahastamine ehk murru immobilisatsioon on praegusel ajal peamiselt ainult esmaabivõtte vigastatu viimiseks arsti juurde. Konservatiivse ravi korral võib lahas olla ka ainuke vahend, mida kasutatakse esmaabist kuni murru täieliku paranemiseni.

Enne eesti kirjakeele kujunemist kasutati võõrkeelseid termineid. Kõige vanematel, ladinakeelsetel terminitel on enamasti tähenduse *lahas* kõrval veel mitmeid vasteid, näiteks *ferula* (põõsast lõigatud kepp), *lectulus* (säng, voodi, katafalk), *torulus* (torus – ase, säng, alus, madrats, katafalk), *narthecium* (salvi-, mingikastike). Ajal,

mil meditsiinis kasutati valdavalt ladina keelt, arvatavasti pruugi-
ti luumurdude konservatiivseks raviks sageli õlgedest valmistatud
lahaseid. Õglahas annab immobiliseerimiseks piisava jäikuse ja on
kokkupuutel nahaga pehmem kui puit, vähendades lamatiste tekke
ohtu. Nii leiame sõnastikest vasted: õglahas – *lectulus stramineus* ja
torulus stramineus. Kui ülikoolides hakati kasutama teisi keeli, tulid
saksakeelsete terminitena käiku lahas – *die Schiene, der Schienen-*
verband ja vene keeles *шина*.

Esimesed meditsiiniga seotud eestikeelsed kirjutised „Lühhiike
õppetus...“ (1766) ja „Arsti Ramat“ (1771) trükiti Põltsamaal. Viima-
ne sisaldab kümnel leheküljel peatükki luumurdude ravist. Teosed
kirjutas Saksamaal koolituse saanud ja Põltsamaa lossi omaniku
Woldemar von Lauw’ poolt Lätist Põltsamaa haiglasse tööle kutsu-
tud arst Peter Ernst Wilde (1732–85) saksa keeles. Wilde kirjutised
tõlkis eesti keelde Põltsamaa koguduse õpetaja ja koduloouuriija Au-
gust Wilhelm Hupel (1737–1819). Kui Hupel hakkas tõlkima Wilde
käsikirju, ei olnud tal eeskujuks varasemaid meditsiini käsitlevaid
eestikeelseid trükiseid ja ilmalikku kirjavara oli üldse veel vähe il-
munud. Hupeli töö tuleb lugeda õnnestunuks, kuna ta suutis luua
hästi loetava ja arusaadava teksti. Nende teostega algas alusepanek
eestikeelsele meditsiinisõnavarale. Hupeli töödes lahastamise termi-
neid, mida teised autorid edaspidi luumurdude ravi käsitlemisel ka-
sutanud oleks, ei esine. Luumurru tunnused esitab autor põhjalikult
ja annab murru ravi juhised. Esiteks tuleb murd paigaldada, mis on
oluline tegevus ja seda tuleb teha hästi, et murru otsad oleks koha-
kuti. Siis polsterdada jäse laia sidemega ja õhukese padjaga, mis ula-
tub ümber vigastatud jäseme. Polsterduse peale murdunud jäseme
ümber soovib autor siduda õhukesed lauad: „...*sinna [sina] pead
ka õhukesed lauad leikama, wahhest pool teist waksa pitkad, ehk pi-
sut lühhemad, ni kitsad et woib nelli tüki ehk ennam selle murtud
kohha ümber panna. Need lauad panne padja ümber kolme nõriga
kinni, esiste keskelt, pärrast üllewelt ja alt.*“ Sääreluu murru raviks
soovib autor valmistada kolme küljega kasti, kuhu paigutada pols-
terdatud ja õhukeste laudadega immobiliseeritud jalg.¹ Siin esitatud
juhised olid mõeldud nendele maa-arstidele, kes luumurdude raviga

¹ Peter Ernst Wilde, *Arsti ramat* (Põltsamaa: Woldemar Johann von Lauw, 1771).

tegelema pidid. 18. sajandi keskel oli Eesti- ja Liivimaal nii vähe arste, et autoril ei olnud alust soovitada haigele arsti poole pöörduda.

Järgmine autor, Kuressaare linnaarst Johann Wilhelm von Luce (1756–1842) kirjutas 1816. aastal raamatu „Tervise katekismusse ramat“. Selle tõlkis eesti keelde Valjala koguduse õpetaja Gustav Hendrik Schmidt. Luce soovitab arsti poole pöörduda siis, kui haava põhjas on näha, et „kond on viga saanud“.² Nende kahe teose vahele jääb 45 aastat, selle aja jooksul oli arstide arv kasvanud ning luumurruga haigel tekkis võimalus arsti poole pöörduda. Läks veel 40 aastat, enne kui Laiusel sündinud ja Riias eesti Jakobi koguduse pastoriametit pidanud Otto August von Jannau (1800–65) andis välja teose „Ma-rahva Koddo Arst...“ 1857. aastal. Tema oli võimeline ise kirjutama eesti keeles populaarmeditsiinilist teksti. Jannau raamatus on ka peatükk luumurdudest, kus ta immobilisatsiooni vahendit nimetab *ladas* ja murdunud luuga jäsemele soovitab „kinnitada ladased pika paelaga“.³ Ehkki Jannau raamatust ilmus kuus kordustrükki, on tema terminit *ladas* hiljem kasutanud ainult Konstantin Konik 1914. aastal artiklis „Käerandme vigastustest“ („käsi pannakse ladasse“).⁴ Nagu näeme, on esimesed kaks luumurde käsitlevat trükist eesti keelde tõlkinud kirikuõpetajad ja kolmanda raamatu ise kirjutanud Riia eesti koguduse õpetaja. Seega kirikuõpetajad olid ainsad, kes sel perioodil olid võimelised eestikeelseid populaarmeditsiinilisi tekste kirjutama, 18. sajandil ja 19. sajandi alul teisi kirjutajaid ei olnud. Luumurru lahastamisega seotud terminiteni jõudis neist ainult Jannau, kasutades terminit *ladas* immobilisatsioonivahendi nimetusena.

1869. aastal välja antud Ferdinand Johann Wiedemanni „Eesti-saksa sõnaraamat“ annab terminid: *lahas (ladas, lahes); lahas(s)e panema murdunud lu(u)d, lahastama*. Siit on mõned hilisemad esmaabist kirjutajad leidnud ka sobivad väljendid. Mitte kõigil autoritel ei ole ilmselt olnud käepärast Wiedemanni akadeemilist sõna-

² Johann Wilhelm Luce, *Terwisse Katekismusse ramat*. Ma kele ümberkirjutanud Kusto Hinrik Schmidt (Tallinn: J. Kresseli kirjadega, 1816).

³ Otto August Jannau, *Ma-rahwa Koddo-Arst ehk lühhiikenne juhataja, kuidas iggäüks mõistlik innimenne ommas maias ja perres, kui kegi haigeks saab, agga arsti ep olle sada, wõib aidata* (Tartu: H. Laakmann, 1857).

⁴ Konstantin Konik, „Käerandme vigastustest“, *Terwis. Põhja-Balti Arstideseltsi kuukiri*, 2 (1914), 26–27.

Bilt 1.

Vahasse pandud käsi.

Joonis 1. Aleksander Paldroki artiklit illustreeriv joonis küünarvarreluude murru lahastamisest.

raamatut ning siis on kasutatud omaloomingulisi termineid, mis on mitmetel autoritel jäänudki ainult ühekordselt kasutatuks.

1886. aastal soovitas Pärnu linnaarst Paul Schneider (1839–1910) raamatus „Õpetus, kuda haigeid piab ravitsetama ...“ murdunud luuga jäseme, mis kõveraks on läinud, sirgeks panna ja kolmest küljest ümbritseda „pikkade peerudega“ ja siis alt ja pealtpoolt murdu kinni mähkida, vigastatud jalg teise külge või käsi keha külge siduda ning seejärel võib haiget ilma suurema valuta ühest kohast teise viia. Schneider oli esimene, kes eesti keeles soovitas hea ravivõttena vigastatud jäseme teise külge sidumist või ülajäseme rindkere külge sidumist.⁵ 1904. aastal kasutas Aleksander Paldrok (1936. aastani Paldrock, 1871–1944) väga põhjalikus artiklis ajakirjas *Terwis* „Esimene abi õnnetuste korral“ nimetust *laha* ja selle kasutamisel *murdu pannakse lahasse*. Paldroki artikli juures on ka joonis küünarvarreluude murru lahastamisest (joonis 1).⁶

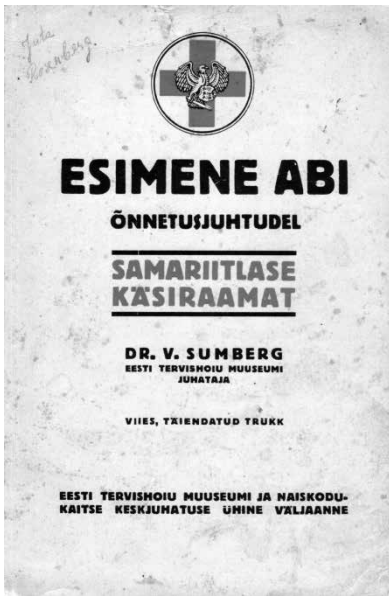
Konstantin Konik (1873–1936) soovitab Terwises 1905. aastal ilmunud artiklis „Haavadest ja nende arstimisest“ luumurru korral valu vähendamiseks „jalg ehk käsi ... kahelt poolt peergude vahele siduda“.⁷ 1915. aastal kasutas ta ajakirjas *Terwis* artiklis „Jalaliikme vigastustest“ esimest korda väljendit „jalg tuleb latti panna“.⁸

⁵ Paul Schneider, *Õpetus kuda haigeid piab ravitsetama ja äkiliste haiguste ja õnnetuste juures abi tehtama* (Tartu: H. Laakmann, 1886).

⁶ Aleksander Paldrock, „Esimene abi õnnetuste korral“, *Terwis*, 1 (1904), 2–9.

⁷ Konstantin Konik, „Haavadest ja nende arstimisest“, *Terwis*, 5 (1905), 75.

⁸ Konstantin Konik, „Jalaliikme vigastustest“, *Terwis. Põhja-Balti Arstideseltsi kuukiri*, 2 (1915), 30–31.

Joonis 2. Voldemar Sumbergi raamatu „Esimene abi õnnetusjuhtudel“ viienda trüki (1939) kaanepilt.

Konik on immobilisatsioonivahendi nimetusena kasutanud veel termineid *lada* ja *laha* ja vastavalt sellele murd pannakse *ladasse* või *lahasse*.

20. sajandi algul arenes meditsiinilistes kirjutistes kasutatava sõnavara ja terminoloogia väga kiiresti. Peterburis töötanud kõrva-, nina- ja kurguhaiguste arsti Peeter Hellati (1855–1912) „Tervise õpetus“ (1894) ja selle suurte ning põhjalike parandustega kordustrükk (1913), Heinrich Niggoli „Arstiteadusline sõnastik“, Paldroki, Koniku ja teiste artiklid ajakirjades *Terwis* (1904 ja 1915) sisaldavad pikki meditsiinilisi tekste, kus kasutatakse selleks ajaks väljakujunenud terminoloogiat. Samal ajal jätkusid otsingud: võeti kasutusele uusi termineid ja prooviti nende sobivust edasiseks kasutamiseks. See puudutab ka luumurdude ravivahendeid ja esmaabis kasutatavaid termineid. Tolleaegsete kirjutajate emakeel oli juba eesti keel, kuid kooliharidus oli omandatud siiski peamiselt võõrkeeltes. Seetõttu oli Albert Valdese arvates autorite eesti keele kasutuses „keel kangeks jäänud“, artiklite kirjutajaid ajakirjale *Terwis* oli vähe ja ajakirja ilmumine lõppeski artiklite puudumise tõttu. *Terwis*es esialgu kasutatud terminid, nagu *laha* ja *latti panek*, asendusid hiljem uute-

ga – *lahas, lahasesse, lahasse panek*. 1932. aastal kasutas Voldemar Sumberg lahasesse paneku kõrval viimase autorina oma raamatus „Esimene abi õnnetusjuhtudel ...“ väljendit *latti panemine*, ja veel korduvalt selle raamatu täiendustega kordustrukis 1939. aastal (joonis 2).⁹

Teadusliku meditsiinilise eesti keele sünd on seotud Johannes Voldemar Veski ja Albert Valdese koostööga¹⁰ ja see leidis esialgu väljenduse kirjutistes ajakirjale Eesti Arst. Eesti Arst hakkas ilmu- ma 1921. aasta detsembris. Valdes oli ajakirja toimetuse liige alates 1921. aastast ja vastutav toimetaja 1928–44. Aastal 1925 võttis Boris Voogas (1897–1973) raamatus „Esimene abi“ kasutusele termini *lahas* – vahend, millega tehakse „liikme fikseerimine“. ¹¹ Immobilisatsioonivahendite nimetuseks on mitmed autorid pakkunud veel termineid *kest, shiin, hädalaha, padjand, köide*, neid ei ole aga hiljem teiste autorite poolt korduvalt terminitena kasutatud. Voldemar Sumbergi (1893–1965) terminid *lahas, lahasesse panemine* (1932. aastast) ja Boris Voogase *lahas ja lahastamine* (1925. ja 1938. aastast) on jäänud käibesse praeguseni.¹²

Nüüdisajal kasutatakse sõna *lahas* sageli liitsõna osana, lahase materjali või kuju esiletoomiseks: *kipslahas, rennlahas, papplahas, traatlahas, plastlahas, pneumolahas, vaakumlahas, õlglahas*; lahase funktsiooni tähistamiseks – *abduktsioonlahas* või koos autori nimega *Crameri lahas, Brauni lahas, Böhleri lahas, Thomase lahas*. Terminiga *lahastamine* konkureerivad *immobilisatsioon, immobiliseerimine*, mis on meedikute igapäevases keelepruugis ja teaduslikes artiklites võrdselt kasutatud väljendid. Õigekeelsussõnaraamatus 2013 leiame terminid *lahas, lahasesse (lahasse) panema* ja *lahastama*, mis on keeleteadlaste soovitatud väljendid. *Lahasesse panek* on igapäevases kõnekeeles kasutusel, väljendi *latti panek* on keeleteadlased kõrvale jätnud.

⁹ Voldemar Sumberg, *Esimene abi õnnetusjuhtudel. Samariitlase käsiraamat* (Tartu: Eesti Tervishoiu Muuseum, Naiskodukaitse Keskjuhatuse; 1932); V, täiendatud trükk (1939).

¹⁰ Vt Paula Põderi artiklit samas numbris.

¹¹ Boris Voogas, *Esimene abi. Õnnetujuhtumiste ja äkiliste haiguste puhul arsti kohalejõudmiseni* (Tallinn: Eesti Punane Rist; 1925).

¹² Boris Voogas, *Esmabi ja tervishoid: Eesti Punase Risti samariitide, õdede ja velskerite käsiraamat* (Tallinn: Eesti Punane Rist; 1938).

Tabel 1. Erinevate autorite poolt kasutatud terminoloogia

Autor	Aasta	Vahend	Toimingu kirjeldus
P. E. Wilde	1771	Õhukesed lauad	Lauad kolme nööri siduda
O. A. Jannau	1857	Ladas, ladased	Kinnitada ladased
P. Schneider	1886	Pikad peerud	Peerud kinni mähkida
A. Paldrok (Paldrock)	1904	Laha	Murd pannakse lahasse
K. Konik	1905	Peerud	Jäse kahelt poolt peergude vahele siduda
K. Konik	1914	Lada	Käsi pannakse ladasse
K. Konik	1915	Laha	Lahasse panna, jalg latti panna
B. Voogas	1925	Lahas	Liikme fikseerimine
V. Sumberg	1932	Lahas	Lahasesse ehk latti panemine
B. Voogas	1938	Lahas, laha	Lahastada, panna lahasse
V. Sumberg	1939	Lahas	Lahastamine
ÕS	2013	Lahas	(Lahasse), lahasesse pane-ma, lahastama
Meditsiinisõnastik	2004	Lahas	Kehaosa immobiliseerimine

Luumurdude lahastamisel kasutatavate vahendite nimetused erinevatel autoritel ja nende kasutamise toimingu kirjeldused on esitatud tabelis 1. Nagu näeme, võttis luumurdude immobiliseerimisel kasutatava sõnavara kujunemine Hupeli esimestest eestikeelsetest õpetussõnadest teaduskeelena kasutatavate sõnavormideni 170 aastat.

Arne-Lembit Kööp on ortopeed Ida-Tallinna Keskhaiglas.

On the Development of Estonian Terminology Concerning the Splinting of Fractures

ARNE-LEMBIT KÖÖP

East Tallinn Central Hospital

The first publications in Estonian (published in 1771–1816) on the treatment of fractures did not contain terminology about the use of devices employed in the first aid for fractures. In 1857 O. A. Jan-nau used the term *laha*. The Estonian-German dictionary published by F. J. Wiedemann in 1869 provided the terms *lahas* (splint) and *lahasesse panna* (to splint). A number of later authors failed to acquaint themselves with Wiedemann's dictionary and created their own terms, which were solely used by the authors themselves. B. Voogas (1925) and V. Sumberg (1932) introduced the terms *lahas* and *lahastama* (to splint) in generally informative medical writings. These terms have stood the test of time and have been used in scientific literature ever since. The development of scientific terms to denote the splinting of fractures took nearly 170 years.